

وتالدى قورغاۋ، شەكارانى كۆزەتۈنتا - ئىقلاسى وتباسى سالتىن باىتاپ قالىتاسقان

____ كوپشىلىكتىڭ نازارىنىداغى لاچىين بايەكە ④

□ انار بۇلت / شېنجياڭ گازەتىنىڭ ئىشلىسى لىيۇ شياڭ

لاچىين بايەكە داڭقىنى تارىخى بار وتباسىدا ەسەيىپ - ەر جەتكەن، اتاسى بىلەك سېنانا العا شىعېپ خونچىراپ شەكارا قورغانسى لىيانىداغى تۇڭغىش “قوداس مىنگەن جول باستاۋ - شى” بولغاننان تارتىپ، وتاندى ءسۇيىپ، وتاندى قورغاۋ، شەكارانى كۆزەتىپ، شەكارا ءوڭمردى قورغاۋ نىتا - ئىقلاسى، نىزگى نىيەتتى نەگىز ەتكەن، باسقارلارعا ادالىدېقەن ماملە جا- سايتىن وتباسى سالتى وسى قاراپايىم تاجىك مالشى وتباسىندا زۇرپاقتان - زۇرپاققا جالعاستى.

”ونىڭ كىشىكەنە كەزىندە ەڭ ۇنانىپ تىڭدايتىنى اتاسى- نىڭ شەكارانى شارلاپ، وتاندى قورغاۋ جونىندەگى اڭگىمە- لەرى ەدى“. 3 - ايدىڭ 17 - كۈنى تۇستە لاچىين بايەكەنىڭ اكەسى، قارت شەكارا كۆزەتىشىى بايەكە كەلدىبەك ءبىر ۇي- ەدەگى 3 زۇرپاقتىڭ شەكارانى شارلاعانىداغى سۇرەتتەرى قويىل- ەان كورمە ساراينىا قايتالاي كەلىپ، بۇرىنغى كەسكىن سۇ- رەتتەرگە قاراپ، ادام قۇتقارۋ جولىندا ەرلىكپەن قۇربان بولغان ۇلىن ءۇنسىز ەسكە الدى.

”قانشا تىڭسادا دا جاللقپاۋشى ەدى، ءار جولى كوزىن باقىرىتىپ لىپ، زەر سالا تىڭدايتىن“. وتكەندى ەسكە العا- نىندا بايەكە كەلدىبەكىنىڭ جۇزىنەن مەيىرلى كۇلكى ەستى، ”مەن دە ۇنەمى وعان شەكارانى جاقسى شارلاۋدى، ونان دا ماڭغزىدىسى، نىزگى جان بولۇدى ايئۇشى ەدىم“.

ۇلكەن كىسىلەردىڭ بىرتە - بىرتە نېقال جاساۋىمەن بالەن جاس لاچىين بايەكە ءوز ۇلەتىنىڭ تاڭداۋلى ءمورال- دىق قاسىيەتىنە مۇراگەرلىك ەتتى، قويۇ وتباسى، وتان سۇ- يىسپەنشىلىگى جۇرەگىنىڭ نەرەڭ تۇكپىرنە ۇيالاپ، الداعى جەردە بىيككە قانات قاعىپ، ءۇستىرتتى قورعايتىن “پامىر قرانى” بولۇنا بەرىك رۇحانى نەگىز قالادى.

كوپ ساندى ۇل بالالاردىڭ بالاكەزى سىياقتى، بالالىق شاقىغى لاچىين بايەكە دە ۇيىندە بوس وتىرا ەلەي، ۇنەمى قىستاقى ارالاپ شاۋىپ جۇرەتىن.

”باسقا ۇل بالالارمەن ۇقسامايتىنى، ول وتە نىجاعاىتى ەدى، ويناپ جۇرگەنىندە باسقارلاردىڭ قىبىشلىققا جولىققانن كورسە، تىرىقتىلپقەن بارىپ كومەكتەسەتىن“. لاچىين بايەكە- نىڭ باستاۋىشى مەكتەپتەتگى مۇعالىمى امانىلاراشىق اڭگىمە تبهگىن اعىتى: ”قىستاق تۇرعىندارىنىڭ سىير، قويلارى جوعا- لىپ كەتكەنىن بىلسە، ول توڭمىرەكتىڭ ءتورت بۇرىشىن شارلاپ باسقارلارعا كومەكتەسىپ نىزدەسەتىن؛ قارتىاردىڭ

(بىاسى 1 - بەتتە)

التۇنجان زۇرايىم اۋلەتتەرىنىڭ التىنىشى زۇرپاق جىبەك توققۇ شەبەرى. 12 جاسىنان باستاپ ونەر ۇيرەد- گەن ونىڭ قازىرگە دەيىن 48 جىلدىق توققماشلىق تا- جىرىيەسى بار. مۇنداي ءداستۇرلى توققماشلىق تمم ءبىر سارىندى ەمەس پە دەپ سۇراعاندا، التۇنجان قولنىداغى جۇمىسىن توققاتىپ قويىپ، جىمىيا كۇلىپ: ”اتلاس تورغ- نىن قولپەن توقۇدا سىنالاتىنى ‘جاي، باياۋ ونەر، سان الۋان رگەدەگى جىبەك جىپتەردىڭ بىرتىندەپ كوركەم سۇرتەتكە اينالغانن كورۇدىڭ ءوزى ءبىر ءتۇرلى شاتتىق ەمەس يە!“، - دەپ جاۋاپ بەردى.

اتلاس تورغىننىن قولپەن توقۇدى ءبىر ءتۇرلى باياۋ، مامىرلاعان ىرعاق دەسەك، ال اتلاس توققۇ جابدىغىن اسقاق تا ايىبىندى اۋەندى مۇزىكا تاراۋى دەۋگە بولادى.

تاغى دا سول جىيا اۋلىلىندا اق رەڭدى بولات تاۋ- تايدان سالىنغان سەختا 10 نەشە توققما ماشىناسى توقتاۋ- سىز اينالىسى جاساۋدا، 4 — 5 جۇمىشىسى قۇلاقتارىن تە- مىنداپ لىپ ماشىنالاردىڭ جانىندا توققۇ ماشىناسىنىڭ ۇستىندە اينالىپ تۇرعان جىبەك جىپتەن كوزدەرىن اير- ماي قاداعالاپ زىر جۇگىرۇدە.

”بىر توققۇ ماشىناسى كۇنىنە 3 — 4 بوللىك اتلاس تورغىننىن تويقىدى، بىر جۇمىشىسى، كەم دە- گەندە، وسىنداى 2 توققۇ ماشىناسىن باسقارادى“، - دەدى 34 جاستاعى گۇلنۇرالى سەيىت. 2019 - جىلى كۇيەۋى ەكەۋى وسى 2 توققۇ سەغى، بىر بويپاۋ زاۋودى بار اتلاس تورغىنى سەلبەستىك كوپپەرتايۇن قورعان بولاتىن.

قولپەن توققۇدىڭ كۇردەلى جۇمىسىنا قاراعاندا، ماشىنامەن توققۇ كوپ وڭحاي، جاي ادامدار ماشىنانى جارىم جىلعا جەپتەيتىن ۋاقىتتا جەتىك مەڭگەرپ كەتە الادى. كەدەي وتباسلارنىڭ جۇمىستانۋ قىبىشلىغىن

3-ردىكى ورتالىقتا شىنجاڭ قىزىلتى چولپىندىكى اڭگىمە ئىراجىلىسىنىڭ رۇخس، زۇرەلىيەك، داپاكتىلاردىر دىيەك

جانا دا زىردىڭى جۇڭگۇدا سىرتىياپتىك شىجياڭ قۇرۇما قۇرلىشانىق

(بىاسى 1 - بەتتە)

موڭغۇلكۇرە اۋدانىنان يىىل 500 مىڭ باس مال قىستاۋلىقتان كوكتەۋلىككە كوشى- رىلدەدى. اقاياز قىستاۋلىغى وسى اۋدانداغى ءبىر مىلىيون مۇدان استام تابيعي ۇستىرتە- تىك جايلىمى بار ەڭ ۇلكەن قىستاۋلىق، تەڭىز دەڭگەيىنەن بىيىكتىگى 3000 مەتر تو- ڭىرەگىندە. ءار جىلى 11 - ايدىڭ باسنىدا بۇكىل اۋدانداغى 6 اۋىل، قالاشىق، مال فىرمادان 500دەن استام مالشى وتباسى مالىن ايداپ كەلىپ وسى ارادا قىستاپ، كەلەسى جىلى 3 - ايدىڭ باسنان باستاپ كوكتەۋلىككە كو- شەدى. قازىر مۇنداعى 547 مالشى وتباسى 220 مىڭنان استام مالدى ايداپ كوشۇدە.

جول ۇستىىندە قوي، سىيرىن ايداپ كوشكەن مالشىلارعا كەزدەسكەن سايىن، نۇركەلدى الدىمەن ولارعا جول بەردەدى. اقاياز قىستاۋلىغىنىڭ تەڭىز دەڭگەيە- نەن پارقى 1500 مەتردەن اسادى. كەيىىر مالشىلار تەڭىز دەڭگەيىىنەن بىيىكتىگى 3000 مەتر اينالاسىنداغى ءۇستىرتتى وڭىردەن مال ايداپ تۇسكەندە، تاۋ جولى كۇدەر بولغاندىقە- تان، باسقارلارعا قاراعاندا ەرتە اتتانىپ، جول بويى ساققانا ءجۇرۇپ، تەگىس اسفالت جولعا شىققاندا بارىپ كەڭىپ قالادى.

”كوش جولى مالشىلاردىڭ ۇزاق ۋاقت بويى كوشۇنىەن پايدا بولعان“. ئۇر- كەلدى بىلاي دەدى: بۇرىن كوش جولى تۇگەلدەي توپىراق جول بولاتىن، كوكتەم- دە لىياساڭدانىپ جاتادى، كەيىىر وتكەلدەر- دىڭ ەڭ تارى 3 — 4 مەتر كەلدەدى، تاۋ جولىندا تاس قۇلاۋ، لاي كوشكىنى، بەتكەي قۇلاۋ سىياقتى گەولوگىيالىق اپاتتار وڭحاي تۇىلادى.

2019 - جىلى موڭغۇلكۇرە اۋداندىق ۇكەمت اقاياز قىستاۋلىغىنان اڭغار اۋزىنا دەيىنىگى 1۱3 كىلومەتىرلىك كوش جولىن جوندەپ، توپىراق جولدى قىىرشىق تاس جولعا جانە اسفالت جولعا اينالدىردى، سو- نىمەن بىرگە جول بويىنداغى قاتەرلى وتە- كەلدەردەن اينالىپ ءوتتى، مۇلدەم اينالىپ وتۇگە كەلەيتىن جەرلەرگە كوپىر سالىدى نەمەسە تاۋ بەتكەيىن تەمىر سىم تورمەن تورلاپ تاستادى. مىڭ جىلدىق كوش جو- لىندا تۇىلغان وسىنشاما كوپ وزگەرىستەر- دى تىلگە العاندا، ەجەلدەن مال باعۋمەن اينالىسىپ كەلگەن نۇركەلدى: تاماشا داۋىر- گە تۇرا كەلدىك!، - دەدى.

كوش چولنىداغى مال شارۋاشلىق وزگەرىسى

3 - ايدىڭ 13 - كۇنىنىەن باستاپ قورعاس اۋدانىنىڭ 124 مىڭ 800 باس مالى ارنايى كوش چولپەن زور مولشەردە كوشە باستادى، مۇندا كوكتەۋلىگى السى مالشىلار 5 — 6 كۇن جۇرەدى. جول بويىغى قارلى بوراندا مالشىلاردىڭ كوڭلىن توعايتاتىن ءىس — جەرگىلىكتى ۇكىمەتتىڭ كوشى - قون ءۇشىن سالعان 6 دامىلداۋ ءتۇيىنى، مالشىلار مەن مال دامىلداۋ تۇيىنىدەرىندە تەگىن اس - سۇدان، جەم - شۇپتەن، تىنىغۇ ورنىنان جانە ەمدەۋ، قۇتقارۋدان يىگىلىكتە- ەدى.

قورعاس اۋدانى جامباس سايى كوشكە قولباىشلىق ەتۋ ورنى وسى ەرۋلەۋ تۇيىنە- ەدىرىنىڭ ءبىرى. ول كەڭساي كوش جولى- نىڭ ورتاسىندا، چىڭشۇيىي قالاشىغىنان شا- مامەن 50 كىلومەتر جەردە، 3000 قويدى جەم - شۇپپەن قامداي الاتىن بۇل ءتۇيىن قۇلجا قالاسى، قورعاس اۋدانى مالشىلارد- ىنىڭ كوشكەن كەزدە، ءسوزسىز، باسىپ وتەتىن جولى.

3 - ايدىڭ 20 - كۇنى نۇستەن كەيىن سىرتتا ۇزاق جولدان بۇرلىعب جەتكەن 300 قوي جەم - ءشوپ جىپ، قورشاۋدا تە- نىعب جاتىر. دىشتە پەشتە وت مازداپ تۇر، قورعاس اۋدانى چىڭشۇيىي قالاشىغى

كوكدالا قىستاعىنىڭ مالشىسى سەرىك ساتتە- بالدى پالاۋ جەپ وتىر، تاماقتانىپ بولعان سوڭ ول تاغى دا اتتانادى. ”بۇرىن كوشكەندە مالشىلار مەن مال قاتتى قىبالاتىن، كەڭسايدان وتكەندە قوي، سىير اۋتوكولىكتەرمەن جول تالاساتىندىقە- تان، حاۋىپسىزدىك ۇلكەن ماسەلە بولاتىن. قازىر ۇكىمەت كوش چولنى سالىدى، مال شىغىنى ازايىپ قانا قالماستان، جامباس سايى ەرۋلەۋ تۇيىنىنە بۇرىنغىدان 4 — 5 ساعات ەرتە جەتەمىز، ءبىز دە جول بويى تىنىعب الامىز، بۇل وتە جاقسى بولدى!“، - دەدى ەسەرىك.

وسىمەن ءبىر ۋاقىتتا، نۇركەلدى قوي، سىيرىن ايداپ 20 كىلومەترگە جۇىق جول باستى. جول بويى ول اۋىق - اۋىق مال كوشىرىپ بارا جاتقان جۇك اۋتوموبىلە- دەرىنە كەزدەستى. ”اۋتوموبىلپەن كوشە- كەندە ءبىر قويغا 1۵ يۋان الادى، مەنىڭ كوكتەۋلىگىم جاقىن، ونداي اقشا جۇمىسا- ۋىمىنىڭ قاجەتى جوق“. وسىلاي دەي تۇرعانىمەن نۇركەلدى تۇىسىنىڭ اۋتو- موبىلىنە ايەلەن سالىپ، تولدەۋگە تاياعان ساۋلىقتاردى، جاڭعا تۇعان قوزىلاردى باسىپ ءبىر كۇن بۇرىن كوكتەۋلىككە جو- نەلتىپ جىبەردى.

كوش چولنىنان ات مىنگەن ايەلدەر قازىر كەزدەسەپىتىن بولدى. ”ولار نە وتە- رىقتاندىرۇ تۇيىنىدە قارتتار مەن بالالارعا قارايدى، جۇمىس سىتەپ اقشا تابادى، نە اۋتوموبىلپەن كوشپ كەتەدى، مالشىلار- دىڭ بۇكىل وتباسىن لىپ قوتارىلا كوشە- تىن كەزدەرى باياعدا كەلپەسكە كەتتى“، - دەدى نۇركەلدى ماقاتانىشىپەن.

كۇن كەشكىردى، نۇركەلدى ەرۋلەيد- تىن ورنىن كوش چولنىا جاقىن ماڭداعى ەر- قانات تىنىستىڭ ءۇيىنىڭ ماڭىنان تاڭدادى. ەرقانات اقاياز اڭغارنىداغى 18 جايلىم قور- عاۋشىنىڭ ءبىرى، ونىڭ قىزمەتى جىل بويى مالشىلاردىڭ بەلگىلەنگەن سان بويىنىشا مال باعۋىن قاداعالاۋ، جايلىمىداغى ءورت قاتە- رىن شارلاپ تەكسەرۋ جانە جايلىمىداغى تىشقان، شەگىرتكە اپاتى ىنفورماتىياسىن جىنقتاپ جولدau، سونىمەن بىرگە كوشكەن مالشىلارعا كومەكتەسۇ.

موڭغۇلكۇرە اۋدانىندا 8 مىللىيون 450 مىڭ مۋ جايلىم بار، ”جاراتىلىسى ەجەلدەن جاقسى“ دەلىنىگەنىمەن، كەيىنگى قورعاۋ بولماسا، باياندى دامۇدى جۇزەگە اسىرۇ دا مۇمكىن ەمەس. جۇرداعى جىلداردان بەرى موڭغۇلكۇرە اۋدانى مالشىلاردى كوشىرۇ، قورشاۋ سالىپ، مال باعۇدان شەكتەۋ، جايە- لىمىدى قالپىنا كەلتىرىپ وڭحاۋ، سۇ قاينارلا- رىن قۇنارلاندىرۇ اۋماقتارىن قورعاۋ سىياقتى قىزمەتتەردى اتقارۇ ارقىلى جايلىمىنىڭ تۇبايق كەستى بولۇ بەىتالىسىن بەلگىلى دارەجەدە تەجەپ، بۇكىل اۋدان جايلىمىنداغى بيولوگىيا- لىق اپاتتاردىڭ تۇلبۇ مولشەرى مەن كولىە- مىن كوزنەكتى تومەندەتتى.

”ەڭ زور وزگەرىس جايلىمىدا ءشوپ كوپ ءوسىپ، بىيىكتەدى، مالشىلار قىسقى ءشوپتى ءتسىپتى دە كوپ جىناي الاتىن بولدى، مال جاقسى جەسە، تابيعي تۇردە جاقسى وسەدى. مۇنان سىرت، جابايى حايە- ۋاناتتار دا كوبەيدى“. ەرقانات جەرگىلىك- تى ورنىنىڭ ەكولوگىياسىنداغى وزگەرىستەر- دى ماقاتانىش ەتەدى.

كوكتەۋلىكتەردەن جاندى ومىرشەڭدىك لەيى ەستى

كوكتەمىنىڭ جىلى شۇاعىندا، اياق اسە- تىنىدا جۇمىساق توپىراق، جەردەن باسنى قىلىتپقان جاس كوكتى قۇالاپ، تولدەۋ مەزگىلى جاقىنداغان ساۋلىقتاردىڭ ءوزى شيراقانلا جايىلۇدا.

تەكەس اۋدانىنداغى 724 مالشى 120 مىڭ باس مالدى ايداپ، كۇن - ءكۇن

دەمەي تاۋ اسىپ، تاس باسىپ كوشتى. 3 - ايدىڭ 18 - كۇنى تەكەس اۋدانى قا- راتوعاي قالاشىغىنىڭ كوكتەۋلىگىندە اۋىل - قالاشىق اۋىل شارۋاشلىغىن دامىتۇ ورتالىغىنىڭ قىزمەتكەرلەرى مالشى- لاردان ارىمان قارىبالاستادى، ولار مالشىلار مۇنىدا جەتۇدەن بۇرىن - اق وسىندا بولىپ، ادام مەن مالدىڭ نىدەتتەن ساققانۋ زارارسىزداندىرۇ قىزمەتىن ورنىداي سالما، مالشىلاردىڭ ءتول الۋ جۇمىسىنا كو- مەكتەسىپ كەتتى. جاڭادان تۇعان بىرنەشە قوزنىڭ تەز تىڭايىپ، بىردەمدە اياقتانىپ كەتكەنىن كورىگەن مالشىلار ءماىز.

”مىنا قوزىلار جاقسى وسسە، اسىل تۇقىمدى بۇزاۋعا ايرىباستاپ، ەتەكتەگى وتىرىقتاندىرۇ تۇيىنىدە قالغان ايەلىمە باقە- تىرامىن“. جاڭعا تۇىلغان قوزىلارعا قاراپ تۇرىپ مالشى ايدىن تولەۋباي نىشتەي ەسىپ سوعا باستادى، قازىر ءبىر سىير باعۇدىڭ ەكونوميكالىق ونىمدىلىگى 10 قويىمەن بارابار، اسىل تۇقىمدى بۇزاۋ مەن جەرگىلىكتى بۇزاۋدىڭ اراسىنداغى باعا پارقى از دەگەندە 2000 يۋان، ءبىر جۋان اسىل تۇقىمدى ەنەلىك سىيردىڭ باعاسى 2 جەرگىلىكتى ەنەلىك سىيرعا تەڭ.

3 - ايدىڭ 20 - كۇنى 2 دە 3 كۇندىك جولدان كەيىن، قورعاس اۋدانى داشىكوۋ اۋىلى، لۇساۋكوۋ قالاشىغى، سارىبۇلاق قالاشىغى قاتارلى 5 اۋىل - قالاشىقتىڭ 258 مالشى وتباسى 70 مىڭ 543 باس مالدى ايداپ كوكتەۋلىككە بركەس - تىركەس جەتتى. قورعاس اۋداندىق اۋىل شارۋاشلىغى، اۋىل - قىستاق مەكەمەسى- نىڭ قىزمەتكەرلەرى قويلاردى نىدەتتەن ساققانۋ قىزمەتىن سىستەۋمەن بىرگە، قويد- لاردىڭ قۇلاعىنا كىشىكتەنتاي چىپ وتە- كىزدى. بىۇل چىپتەردىڭ يىقۇانى كۇشتى، ۇستىندەگى ەكى وشلشەمدى كودتى جايماھلاپ قالساڭىز بولغانى، بۇل قويدىڭ تۇعان جەرى، جەگەن ازىعى، قوب- يىلعان ۋاكسىناسى سىياقتى ءبىر قىدىرۇ يىن- فورماتسىاعا يە بولاسىز.

وسدان 100 كىلومەتر شالعايدا، جاڭعا عانا ءنىسىنىڭ اقاياز اڭغارىنان مال ايداپ موڭغۇلكۇرە اۋدانى قاشاجار قالاشىغى سىنتاس قىستاعى كوكتەۋلىگىنە كوشۇنە كومەكتەسكەن نۇركەلدى بەردىقۇل جونە- نىەن ايتقاندا، كوشۇ ونىڭ تۇرمىسىنداغى نازار اۋداراتىن ماڭغزدى ءتۇيىن بولۇدان ادەقاشان قالىپ قويغان ەدى.

نۇركەلدى كەزىندە سىنتاس قىستاعىن- دىاعى ارخىۋ تۇرعىزىلىپ، كارتچكالاندىرىلە- ەان كەدەي شارۋا بولاتىن، قازىر ول قسى- تاقتاغى بايۇدىڭ باستاماشسى.

”2 جىلدىڭ الدىندا مەن قويلارىمىدى نىمىە باعۇغا تاپسىرىپ بەرىپ، ايەلىم ەكە- ۋىمىىز وتىرىقتانىپ، ءبىر ءبولىم ۇساق مالدى ءىرى قاراعا اۋىستىرىپ العامىز“، - دەدى نۇركەلدى، ”مەن علمىي باعۇ تەخنىە- كاسىن ۇيرەندىم، باققان سىيرىم مەن جىلە- قىمىنان كەلەتىن كىرىس تاۋدا مال باققاننان %30 جوعارى، جازدا ايەلىم ەكەۋىمىز شارۋالار شاتىغى ساياجايى مەن تۇسەلحانا اشامىز، مۇنان كىرىستى تاغى 30 — 40 مىڭ يۋان جوعارىلاتۇعا بولادى“.

قازىر مالشىلاردى وتىرىقتاندىرىپ، مال شارۋاشلىغىن كوركەيتىۋ نىجەنەرىياسە- نىڭ لىكەرلەۋىنە نلەسە، نلە وزەنى اڭغعا- رىندا ءتسىپتى دە كوپ مالشى 4 ماۋسىم كوشۇدى 2 ماۋسىم كوشۇگە وزگەرتتى نەمە- سە بۇكىلدەي وتىرىقتاندى، ولاردىڭ ءۇندىد- رىس، تۇرمىس تاسىلىنىدە زور وزگەرىس تۇىلدى. ءداستۇرلى مال شارۋاشلىغىنىڭ وسى زامانىغى مال شارۋاشلىغىنا بۇرىلىس جا- ساۋۇننا نلەسە، كوش جولدارىندا ءتسىپتى دە كوپ وزگەرىستەر تۇىلىپ، مالشىلارعا انا- عۇرلىم تاماشا تۇرمىسى الا كەلۇدە.